

Mircea Eliade. Capcanele biografiei

Dragoș VARGA

Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, Centrul de Cercetări Filologice și Interculturale
Lucian Blaga University of Sibiu, Center for Philological and Intercultural Research
Personal e-mail: dragosvarga@yahoo.com

Mircea Eliade nu mai este astăzi doar un nume cu rezonanță internațională covârșitoare pentru istoria religiilor și, în general, pentru cultura română. El este, în același timp, și un „caz”: cazul Eliade, care, treptat-treptat, a ocupat spațiul dezbaterilor în detrimentul operei. Acesta este, în fond, cursul oricărei receptări, cu atât mai mult a scriitorilor care au traversat perioade tumultuoase ale istoriei noastre, interbelicului, războiului, comunismul și experiențe personale menite a suscita un astfel de interes. Mai mult, cazul Eliade a ridicat semne de întrebare și în rândul exegeților străini, nu puțini și bine informați, mai preocupați parcă decât cei români în a lumina controversele legate de momentele mai delicate ale tinereții sale. Căci, cel puțin în această privință, majoritatea criticilor români par a se pune de acord: dezbaterile acestea nu a fost finalizată, lăsată fiind în suspans din diplomație, din teama de a nu zgândări prea tare cicatricile sau, pur și simplu, din cauza ochelarilor de cal pe care unii critici îi folosiseră ca metodă de conservare a unei reputații consolidate.

E evident că e nevoie nu de o dărâmare a unei statui, cât de nuanțările necesare și de asumarea unei culpe care, prin extrapolare, este și culpa unei nații. Referindu-se la polemica iscată de apariția articolului *Happy Guilt*, a lui Norman Manea, susținătorii lui Mircea Eliade, cei care minimalizaseră importanța articolelor legionare, precum și a activității sale în cadrul mișcării, Mircea Handoca, Cornel Ungureanu ș.a., acreditau ideea că articolul în cauză nu avusese rezultatul scontat de comunitatea iudeo-masonă din America și nu numai, făcând jocurile Americii, dornică să camufleze, prin culpabilizarea lui Mircea Eliade, propria vinovăție pentru războiul din Vietnam și masacrarea indienilor, fiind un articol rău-voitor care acreditează și idei și opinii care nu s-ar regăsi în eseistica și memorialistica lui Mircea Eliade, negând inclusiv existența deja celebrului citat din Eliade, pe care, finalmente, Marta Petreu îl va recupera, reconfirmând viabilitatea și corectitudinea citatului reprodus de Norman Manea. Că articolul în cauză nu a rămas fără ecou nici în spațiul internațional, după ce în România autorul lui e etichetat în cele mai colorate tușe („piticul de la Ierusalim”, „trădător”, „polițist al spiritului”, urmaș al lui Ceaușescu”, „gunoi”, „molie ascunsă în exil” etc.) o demonstrează și scrisorile, preponderant favorabile, primite la redacția revistei americane *The New Republic*, aflate în arhiva personală a lui Norman Manea de la Bard

College. Fragmentele reproduse de Claudiu Turcuș în monografia dedicată lui Norman Manea (Claudiu Turcuș, *Estetica lui Norman Manea*, Cartea Românească, București, 2012) sunt mai mult decât elocvente, subliniind, o dată în plus, necesitatea unei astfel de dezbateri: Mac Lincscott Ricketts consideră că articolul este „an accurate, fair, and well informed assesment of Eliade’s relationship to the Iron Guard and Romanian «fascism» in the thirties” (frază eliminată de Mircea Handoca în traducerea românească, din *Jurnalul literar*); Ivan Strenski crede că Norman Manea „stated the case admirable and convincingly”, iar David Cane scrie: „contrary to others who want nothing but to bury Eliade, Manea’s motives appear honest and objective” (*apud* Claudiu Turcuș, *op. cit.*, p. 192). Norman Manea, de altfel, remarcă faptul că, articolul respectiv apăruse într-un moment delicat, în 1991, într-o perioadă de reșezări canonice, de recuperare a operei celor cenzurați în perioada comunistă, de unde și avalanșa de acuze, de insulte care i se aruncă. La cinci ani de la zgomotoasa campanie patriotic pro-Eliade și contra-Manea, când articolul este reluat într-un volum publicat de Marta Petreu la Editura Apostrof, nimeni nu mai era scandalizat, după cum constată Norman Manea, recenziile sunt favorabile, dar nu are parte de nici un fel de retractări, scuze sau orice altceva care să mai amelioreze gravitatea acuzelor cu care Manea fusese onorat. Ceea ce îi imputa Norman Manea lui Mircea Eliade era, în fond, neasumarea sau nertractarea de către criterionist a unor texte publicate în anii Gărzii de Fier, în vederea dezambiguizării poziției sale, după cum reiese și dintr-un alt articol publicat în 1991, în aceeași revistă americană: „Cum recunoaște domnul Ricketts, nu l-am acuzat pe Eliade de anti-semitism... Mi-ar plăcea să cred că Eliade nu a fost antisemit. Totuși, ca susținător al Gărzii de Fier, o mișcare fanatic antisemită, Eliade era cel puțin ambiguu în această problemă și trebuia, după opinia mea, să clarifice această ambiguitate, fie și după război. Cu siguranță, după Holocaust, această clarificare ar fi trebuit să fie inevitabilă” (*apud* Norman Manea, *Curierul de Est. Dialog cu Edward Kanterian*, Editura Polirom, Iași, 2010, p. 38). Asumarea, în timp, a acestor răni ale istoriei ar însemna, până la urmă, intrarea pe făgașul unei normalități spre care, din păcate, nici până azi cultura și societatea românească încă nu se regăsesc.

Polemicele iscate de opțiunile ideologice ale lui Eliade au fost transferate *volens nolens* și în zona receptării

literaturii sale. Critica literară nu a fost mai generoasă cu proza lui Mircea Eliade, deși *in toto* i se recunosc talentul, cultura, originalitatea, exotismul, non-conformismul etc. Fără a ieși neapărat șifonat în „istoria” manolesciană, lui Eliade i se pun aici sub lupă cam aceleași defecte stilistice, de construcție pe care le observaseră, la momentul lor, atât Lovinescu, cât și Călinescu. Exceptând *Maitreyi*, care ar fi singura capodoperă românească a autorului, celelalte prezintă, la o analiză atentă destule neajunsuri: în *Huliganii*, „oasele ideologiei răzbat prin pielea romanului, la fel de tezigist”, în *Noaptea de Sânziene*, autorul arată că nu are imaginație de romancier, neieșindu-i, precum la Balzac, amestecul de realism social și de esoterism romantic; în *Lumina ce se stinge...*, „nici un personaj n-are destul relief, iar multe dintre situații sunt bizare sau pur și simplu neverosimile”, *Nunta în cer* este unul dintre romanele lizibile etc. Nicolae Manolescu observă însă pertinent legătura dintre romanele de tinerețe ale lui Eliade, așa numitele romane ale unei generații, și romanul românesc al generației 2000, asemănător ca problematică și ca formulă. E drept că, știută fiind părerea criticului despre generația 2000, retractilitatea sa în fața literaturii acestei generații, observația este mai degrabă minimalizantă. Personal, acest aspect mi se pare extrem de important întrucât probează, o dată în plus, că Eliade se înscrie într-un trend important al modernității europene, pe care, în perioada interbelică, literatura română încerca din răspuțeri să o ajungă din urmă. Dincolo de analiza operei literare propriu-zise, autorul *Istoriei critice a literaturii române* se apleacă însă predilect înspre analiza ideologiei sale de tinerețe, a naționalismului său, „căderea în fascism”, apartenența la Garda de Fier, simpatiile legionare etc., temele care fac astăzi, mai mult decât creația literară, deliciul criticii literare și obiectul mai multor polemici. E ciudat până la un punct cum, deși par a împărtăși aceleași opinii cu privire la acest subiect, Nicolae Manolescu și Norman Manea au ajuns să se situeze pe poziții antagonice. Versatilitatea politică din ultimii ani a criticului *României literare*, poziția echivocă și în cazul Paul Goma, explică cumva și alunecările sale ulterioare într-o zonă destul de cețoasă ideologic. În *Istorie...* lucrurile sunt însă destul de clare și tranșante și vizibil asemănătoare cu poziția lui Norman Manea din interviuri și din articolul *Felix Culpa*: se subliniază ezitățile lui Eliade în a lămuri simpatiile legionare, opiniile anti-semite, lipsa unei reacții la moartea prietenului său Mihail Sebastian și, în final, ratarea unei șanse, prin *Memoriile* din 1960 de a se împăca cu istoria.

O altă „istorie” literară românească este, însă, mult mai generoasă cu proza lui Mircea Eliade, cea a lui Alex Ștefănescu. Mai generoasă și mai simpatcă, autorul fiind cunoscut pentru asociațiile și formulările sale năstrușnice, de care voluminoasa sa istorie este plină. Astfel, literatura de ficțiune, și cea de tinerețe, și cea de la maturitate a lui Mircea Eliade este scrisă de „un adolescent miop”, „ea conține, înainte de toate, foarte multă... ficțiune”, „Ca scriitor, Mircea Eliade se lasă pur și simplu în voia imaginației, fără un plan de construcție în minte, fără obsesia plauzibilității, fără sentimentul responsabilității pedagogice față de cititor. Inventează, ineputabil, noi

situații și întâmplări, face din scris o succesiune de reverii”, „autorul ignoră regulamentul de ordine interioară în vigoare în proza secolului XX. El are starea de spirit a povestitorilor de altădată, neprofesionalizați. (...) Nu se supune nici unei forme de snobism. Evită spontan ceea ce plictisește. Iar dezinvoltura lui seduce. (...) Secretul său constă în cunoașterea desăvârșită a limbii române... și atât...”. E adevărat că Alex Ștefănescu se referă doar la proza sa fantastică, la nuvele și deloc la romanele de început, în care dependența de biografia proprie este vizibilă. Mai mult chiar, Nicolae Manolescu sublinia că romanele lui Eliade se sprijină pe biografia proprie în proporție covârșitoare, atât în formula ionică, cât și în cea dorică, în multe momente Mircea Eliade folosindu-se de ficțiunea românească pentru a-și cosmetiza biografia. Deosebirea ar consta în faptul că, în formula ionică, personal, de tip jurnal, aceste romane sunt „simpatice” (*Șantier*, *Nunta în cer*) sau „chiar excepționale” (*Maitreyi*), pe când, în cea dorică și realist, de tipul *Noaptea de Sânziene*, „invenția săracă de oameni și de situații sare în ochi”. Afirmția că literatura sa de ficțiune conține foarte multă ficțiune este comparabilă, ca savoare, cu cea despre Ștefan Bănuțescu, despre literatura căruia scrie că se caracterizează prin literaritate. Dorind să nu lase nici o urmă de îndoială asupra valorii prozelor lui Eliade, criticul folosește tot ceea ce îi vine la îndemână, neocîind nici truismele de acest fel, părănd a fi el însuși unul dintre comentatorii neprofesionalizați, de altădată. Paginile din „istorie” sunt și un bun prilej de minimaliza încă o dată importanța dezbaterii lansate la începutul anilor 90 de Norman Manea, a cărui inițiativă îi pare „abuzivă și amatoristică” nereușind să facă din acuzația de legionarism subiectul unei dezbateri internaționale, rămânând doar într-un cerc restrâns. Ceea ce nu pare a conștientiza Alex Ștefănescu este faptul că subiecte sensibile precum acesta nu se închid cu adevărat niciodată, iar critica, exegeza, biografii vor repune pe tapet întotdeauna problema.

Până la urmă toate neîmplinirile prozei lui Eliade vin din modul în care autorul înțelege literatura. Aritudinea minimalizatoare a lui Eliade decurge din faptul că el înțelege literatura ca pe un auxiliar al unor doctrine personale, un mod seducător de a-și transmite ideile, altfel decât prin tratate sau eseuri. Lăsăm la o parte faptul că, în mai multe locuri, în jurnal, autori ca James Joyce sau Faulkner sunt repudiați, precum și opțiunea sa pentru romancierii a căror principală calitate e de a fi forțat lumea miturilor. Pe bună dreptate, Radu Vancu, într-un articol publicat în numărul 7/2007 al Revistei *Transilvania*, face observația că e prea mare ocurența mitului ca să nu fie o compensație a unei absențe pe care Eliade o resimțea acut: „Literatura nu era un scop în sine, ci un mijloc, un instrument de preservare sau de criogenare a unor organisme lichidate sau în curs de lichidare. Cu o aluzie... mitică, am zice că literatura era calul troian în a cărui cavitate abdominală miturile puteau aștepta în liniște momentul prielnic, neghicite decât de cei deja inițiați asupra tainei lor”. (*Mircea Eliade. Transparența grea a miturilor*, în *Transilvania*, nr. 7/2007, p. 94-95). Concluzia

lui Radu Vancu este că proza fantastică a lui Eliade e bună, dar nu strălucitoare tocmai pentru că greutatea ideologiei care îi dă calitatea o trage în jos, lipsind-o de necesara autonomie a artei literare. Concluzie oarecum similară cu ironica observație a lui Eugen Ionescu dintr-o cronică la *Maitreyi* care afirma că Eliade detestă literatura, dar se refugiază în ea.

Acest lucru nu ar fi însemnat nimic, fiind vorba, în fond, de o firească lege a evoluției, dacă romancierul ar fi conștientizat fragilitatea unor romane construite pentru a transmite mituri și idei, deturnând sensul operei literare. Ca urmare, și atitudinea sa ca autor este una doctă, superioară, nelăsând loc nici unei fărâme de autoironie. Milan Kundera vedea în romancier capacitatea extraordinară de a surprinde răsul lui Dumnezeu. O parte a *Discursului de la Ierusalim*, cuprins în paginile *Artei romanului*, se apleacă asupra condiției romancierului și a romanului, a tradiției romanului european, construind o teorie a romanului în care creațiile lui Mircea Eliade s-ar regăsi cu mare dificultate. În primul rând, subliniază Kundera, citându-l pe Flaubert, romancierul este cel care vrea să dispară în spatele operei sale, renunțând la rolul de om public, rol care ar pune în pericol opera, riscând să fie considerată drept un simplu apendice al declarațiilor, al luărilor de poziție ale autorului. Romancierul, continuă Kundera, nu e purtătorul de cuvânt al nimănui, nici măcar al propriilor sale idei, ascultând de ceea ce prozatorul ceh numește „înțelepciunea romanului”: „Toți romancierii adevărați ascultă de această înțelepciune suprapersonală, ceea ce explică faptul că marile romane sunt întotdeauna ceva mai inteligente decât autorii lor. Romancierii care sunt mai inteligenți decât operele lor ar trebui să-și schimbe meseria” (*Arta romanului*, Humanitas, București, p. 194). Urmând acest fir al analizei, Mircea Eliade nu ar ieși foarte întărit. Scăderile romanelor lui Mircea Eliade vin din obstinția cu care autorul continuă a-și demonstra teoriile, inclusiv prin vocea unor personaje. Milan Kundera afirmă tranșant acest *écart* între lumea romanului și cea a ideologicului, de orice fel ar fi el, social, filosofic, teologic etc.: „Romanul s-a născut nu din spiritul teoretic, ci din spiritul umorului. Unul dintre eșecurile Europei este acela de a nu fi înțeles niciodată arta cea mai europeană – romanul; nici spiritual, nici imensele sale cunoștințe și descoperiri, nici autonomia istoriei sale. Arta inspirată de răsul lui Dumnezeu este, prin esența ei, nu tributară, ci opusă certitudinilor ideologice. Asemenea Penelopei, ea strică în timpul nopții tapiseria pe care teologii, filosofii și savanții au urzit-o în ajun” (*ibidem*, p. 197). În cazul lui Eliade, dubla sa calitate de savant și romancier îl împiedică să meargă până la capăt în acest proces de subminare. Altfel spus, romancierul Eliade ar fi trebuit să distrugă eșafodajul ideologic, teoretic al omului de știință Mircea Eliade. Or, pentru asta e nevoie de mult umor și un simț al autoironiei pe care Eliade, cel atât de serios în comentariile sale din jurnal, din memorii, nu pare să-l fi avut vreodată.

Kundera readuce în atenția cititorilor de romane un cuvânt uitat, introdus în franceză de Rabelais, *agelast*, provenind din greacă și însemnând „cel care nu râde, care

nu are simțul umorului”. Autorul *Glumei* crede că nu există posibilitatea unei reconcilierii între *agelast* și romancier, întrucât, neuzind niciodată răsul lui Dumnezeu, *agelaștii* sunt convingși că adevărul e clar, că toți oamenii trebuie să gândească la fel și că ei înșiși sunt ceea ce gândesc că sunt, pe când romancierii, marii romancieri, sunt creatorii unui „fascinant spațiu imaginar unde nimeni nu este posesorul adevărului și unde fiecare are dreptul de a fi înțeles”. Acest spațiu imaginar, arată Kundera, s-a născut odată cu Europa modernă, „el este imaginea Europei sau, cel puțin, visul nostru despre Europa”, constatând, mai departe, că „lumea în care individul este respectat (lumea imaginară a romanului, și cea reală a Europei) este fragilă și perisabilă. Se văd la orizont armate de *agelaști* care ne pândește” (*ibidem*, p. 202). La momentul acestui discurs, trecuseră câteva decenii de la cel de-al doilea Război Mondial, de la consumarea fascismului în formele sale atroce, Europa trăise și experiența Holocaustului, a Gulagului, ieșite toate din aceeași febrilitate ideologică cu care s-a urmărit, chipurile, rezolvarea marilor probleme ale omenirii. Eliade a fost și a rămas prizonierul unei istorii consumate ideologic și doctrinar, care l-a împiedicat să dea marile capodopere literare pe care și-ar fi dorit atât de mult să le scrie și pe care, în perioada tinereții era și convins (tributar acelorași certitudini absolute!) că le-a scris.

Bibliography:

- Călinescu, George, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, Editura Aristarc, Onești, 1998.
- Eliade, Mircea, *Fragmentarium*, Editura Humanitas, București, 1994.
- Eliade, Mircea, *Jurnal. 1941-1969*, Editura Humanitas, București, 2004.
- Eliade, Mircea, *Jurnal. 1970-1985*, Editura Humanitas, București, 2004.
- Eliade, Mircea, *Jurnal portughez*, Editura Humanitas, București, 2010.
- Eliade, Mircea, *Memorii. 1907-1960*, Editura Humanitas, București, 2004.
- Kundera, Milan, *Arta romanului*, Editura Humanitas, București, 2008.
- Manea, Norman, *Curierul de Est. Dialog cu Edward Kanterian*, Editura Polirom, Iași, 2010.
- Manea, Norman; Stein, Hannes, *Cuvinte din exil*, Editura Polirom, Iași, 2011.
- Manolescu, Nicolae, *Istoria critică a literaturii române*, Editura Paralela 45, Pitești, 2008.
- Ștefănescu, Alex, *Istoria literaturii române contemporane. 1941-2000*, Editura Mașina de Scris, București, 2005.
- Turcuș, Claudiu, *Estetica lui Norman Manea*, Cartea Românească, București, 2012.
- Ungureanu, Cornel, *Istoria secretă a literaturii române*, Editura Aula, Brașov, 2007.
- Vancu, Radu, *Mircea Eliade. Transparența grea a miturilor*, în *Transilvania*, nr. 7/2007, p. 92-96.

Acknowledgment:

This work was supported by a grant of the Romanian National Authority for Scientific Research, CNCS – UEFISCDI, project number PN-II-RU-TE-2012-3-0411.